

КОНЦЕПЦІЯ ФАКТУ ДЖ. СЕРЛЯ

А.С. Бойко

В аналітичній філософії ХХ ст. практично всі традиційні розділи філософського знання зазнали значного оновлення за рахунок, зокрема, суттєвої модифікації категоріального апарату і введення до наукового обігу нових філософських категорій. Серед них виділяється категорія факту, яка є центральною для філософії логічного атомізму Вітгенштейна і Рассела та концепції інших аналітичних філософів, які працюють у напрямку «логічного конструювання світу» (Карнап).

Коротко узагальнимо погляди на природу, функції, онтологічний стан та визначення факту, які було докладно розглянуто у нашому попередньому дослідженні [5]. Так, погляди на природу факту відрізняються таким чином: на думку Фреге [3, с. 49-50], Вітгенштейна [1, с. 36-37], Рассела [3, с. 8, 10], Бейліса [7, с. 459] та Армстронга [6, с. 429], факт — це те, про що ми маємо емпіричне знання; Рамсей [2, с. 104] та Девідсон [8, с. 752-754] вважають, що факт — це лише частина виразу «це факт, що...».

Аналізуючи функцію факту, Рассел [3, с. 7, 17] та Бейліс [7, с. 475] стверджували, що факт — це те, що робить висловлювання істинним («truthmaker»). Бейліс [7, с. 462] також називав фактом тип сутностей, в яких об'єкт втілює властивості чи знаходиться у відносинах. Вітгенштейн [1, с. 36] та Армстронг [6, с. 429] вважали, що факт — це тип сутностей, поєднання яких утворює весь світ.

Щодо поглядів на онтологічний стан факту можна сказати, що Фреге [4, с. 50] та Армстронг [6, с. 430] надавали йому абстрактного значення — на зразок універсалій. Вітгенштейн [1, с. 36], Рассел [3, с. 8] та Бейліс [7, с. 459] стверджували, що факт — це дещо індивідуальне, індивідуальні властивості або відношення.

Філософи дали такі визначення категорії факту: істинна думка (Фреге) [4, с. 49]; актуалізований стан справ (Вітгенштейн [1, с. 36-37], Армстронг [6, с. 429]); деяка сутність, співвідношення з якою робить висловлювання істинним чи хибним (Рассел [3, с. 7, 17]); співвідношення сутностей (Бейліс [7, с. 462]); особлива сутність, яка поєднує об'єктивний світ та світ абстрактних понять (Малліган [10, с. 42]).

В цьому контексті цікавим уявляється підхід видатного представника інтенціонального напрямку в аналітичній філософії Джона Серля, який запропонував оригінальний системний підхід до категорії факту. Він не дає чіткої та однозначної відповіді на питання «Що таке факт?» та «Яка природа факту?», тому що, на його думку, різні види фактів потребують окремого розгляду. Проте у своїй праці «The Construction of Social Reality» [13, с. 121] він вибудовує певну ієрархічну класифікацію фактів.

А саме, всі факти він поділяє на грубі фізичні факти та ментальні факти. Останні, у свою чергу, поділяються на інтенціональні та неінтенціональні. Особливу увагу Серль привертають інтенціональні факти, які можуть мати індивідуальний або колективний (соціальний) характер. Серед соціальних фактів вирізняються такі, що полягають у приписуванні певних функцій, а функції можуть бути агентивні і неагентивні. Агентивні функції можуть бути каузальними або статусними. Саме факти, які полягають у приписуванні агентивних статусних функцій і утворюють надзвичайно важливу для функціонування суспільства групу фактів, які Серль називає *інституціональними*. У кінцевому підсумку інституціональні факти можна поділити на лінгвістичні і нелінгвістичні.

Щоб пояснити, чим грубі фізичні факти відрізняються від ментальних, слід звернутися до їх онтологічного статусу. Керуючись двома головними теоріями, що пояснюють існування світу — атомною теорією побудови матерії та еволюційної теорією — Серль будує таку модель світу [13, с. 7]: світ складається з фізичних частинок та силових полів, які по-різному організуються в системи. Деякі з цих систем живі, а деякі з живих внаслідок еволюції мають свідомість. Разом зі свідомістю всі живі системи (тобто люди та тварини) мають інтенціональність — здатність свідомості бути спрямованою на об'єкти чи явища світу [13, с. 7] та уявляти їх по-іншому, ніж вони існують у світі [13, с. 6-7].

Фізичний світ, незалежний від свідомості та інтенціональності, існує та існуватиме, навіть якщо носії свідомості та інтенціональності зникнуть. Наприклад, зміна пори року, хімічний склад води або коливання повітря, що сприймаються вухами як звук, є об'єктами або

явищами, що не залежать від спостерігача. Факти, що існують в цій реальності, Серль визначає як грубі фізичні.

Але з появою бодай однієї свідомої істоти з'являється інша реальність — ментальна. Вона відрізняється від фізичної не лише здатністю свідомої істоти фокусуватися на собі або інших суб'єктах, об'єктах або явищах; у ній об'єкт, суб'єкт чи явище може набувати двох типів властивостей: належних (intristic) та не належних їй за природою, існуючих лише в залежності від інтенціональності спостерігача [13, с. 9-13]. Аналізуючи як приклад викрутку, Серль відносить до належних їй за природою властивостей масу та хімічний склад [13, с. 9], а до не належних — спосіб використання [13, с. 10] та колір [13, с. 11].

Також до існуючих в залежності від інтенціональності спостерігача властивостей можна віднести статус об'єкта, суб'єкта чи явища. Наприклад, корови, яких у Україні розводять для отримання м'ясо-молочної продукції, у Індії є священними тваринами; цей статус є залежним від інтенціональності спостерігача, у той час як маса, кількість кінцівок та наявність хвоста тварини — незалежними. Таким чином, один і той самий об'єкт, суб'єкт чи явище можуть мати обидва типи властивостей.

Даний розподіл вдало доповнює концепцію Дж. Локка, який, як загально відомо, виділяв первинні та вторинні якості речей. До первинних (або реальних) він відносить густину, протяжність, форму, число та рухливість або спокій [9, с. 97]; ці характеристики невід'ємні та постійні; вони залишаються сталими, навіть якщо розділити тіло на дрібні частинки. До вторинних (або чуттєвих) якостей Локк відносить колір, запах, смак, звук та їм подібні [9, с. 98]. Різниця між ними, на його думку, полягає в тому, що первинні якості існують в самих тілах, а вторинні — це результат впливу тіл на органи чуття сприймаючого суб'єкта [9, с. 102-103]. Дійсно, якщо не буде сприймаючого суб'єкта, то у тіла не буде ані кольору, ані запаху, ані смаку; все, що залишиться — його особливий хімічний склад, молекулярна або не молекулярна будова та маса.

Отже, грубі фізичні факти відображають лише реалії фізичного світу, що існують незалежно від існування свідомих істот. Будь-які ментальні факти існують, лише доки існує бодай одна свідомо істота; вони мають опосередковане відношення до грубої фізичної реальності, тобто виходять за її межі. У свою чергу, ментальні факти можуть бути неінтенціональними — спрямованими власне на суб'єкта, який стверджує факт, або інтенціональними — спрямованими на будь-якого іншого суб'єкта, об'єкт або явище.

Інтенціональні факти поділяються на індивідуальні та колективні. До індивідуальних відносяться факти, що стосуються лише того, хто стверджує факт («Я хочу води», «Я йду вулицею» тощо). Колективні інтенціональні факти виникають, коли свідомість більш ніж двох істот спрямована на одного і того самого суб'єкта, об'єкт чи явище. Таке спрямування — це не просто сума двох інтенціональностей, а принципово нове явище — колективна інтенціональність («We-Intentionality»). Серль визначає її як залучення до корпоративної поведінки та співпереживання таких емоційних станів, як переконання, бажання та наміри [13, с. 23]. Їй протиставляється індивідуальна інтенціональність («I-Intentionality») — невід'ємна частина свідомості, яка щоденно супроводжує будь-які дії свідомої істоти; причому колективна інтенціональність не може бути зведена до сукупності індивідуальних інтенціональностей [12, с. 47-48].

Колективна інтенціональність вимагає деякої зосередженості; вона передбачає, що свідомі істота робить щось лише як частину загальної дії: якщо скрипаль грає на скрипці, то він грає свою партію як частину загальної симфонії [13, с. 23]. Ключовим елементом у колективній інтенціональності Серль вважає відчуття спільної дії, бажання співпричетності до дії чи процесу. У випадку, якщо хоча б дві свідомі істоти відчувають спільну спрямованість на один і той самий об'єкт, процес, переживають одне і те саме відчуття, можна відзначити наявність колективної інтенціональності.

Отже, соціальні факти — це ментальні факти, наділені колективною інтенціональністю. Сукупність соціальних фактів утворює соціальну реальність, що відрізняється за характеристиками від фізичної, хоча і опосередковано пов'язана з нею.

Важливе значення для теорії фактів Серля має приписування («assignment») функції. Об'єкту, суб'єкту чи явищу може бути приписано будь-яку функцію [13, с. 14]: наприклад, вода здатна охолоджувати, папір — тривалий час містити зображення, а вітер — зрушувати з місця предмети. Приписування функції ніколи не властиві об'єкту, суб'єкту чи явищу як такі — вони завжди залежні від спостерігача. Серль розрізняє функції двох типів [13, с. 23]: неагентивні, що відображають природні причинні процеси (наприклад, функцією дощу є зволожувати ґрунт), та агентивні, які об'єкту приписує спостерігач, виходячи з власних установок (функцією лійки є зволожувати ґрунт у горщиків). Але ця функція може бути успішно замінена будь-якою іншою — наприклад, слугувати горщиком для квітів).

До особливого підвиду агентивної функції належить статусна, яку

об'єкт, суб'єкт чи явище не може виконувати лише за рахунок своїх фізичних властивостей [14, с. 7]. Існування статусної функції можливе лише за умови приписування об'єкту, суб'єкту чи явищу статусу, що визнається колективно [13, с. 41]. В якості прикладу Серль описує [13, с. 39-40] селище примітивного племені, оточене лінією з каменів. Вона символізує огорожу, за яку не можуть заходити всі, хто не є членами племені. Лінія виконує функцію огорожі не за рахунок фізичних властивостей, а через колективну впевненість тубільців у її статусі огорожі.

Факт приписування статусної функції суб'єкту, об'єкту чи явищу зазвичай має вигляд конститутивного правила виду «*X* вважається *Y* в контексті *C*» [13, с. 46]. Серль описує [13, с. 27-28] два види правил: регулятивні, які регулюють та впорядковують вже існуючу діяльність (правила поведінки за столом, дорожнього руху лише регулюють процеси прийому їжі та рух на вулиці), та конститутивні, які створюють певну діяльність (правила гри в шахи власне створюють таку гру).

Отже, колективне приписування статусної функції — такої, що не може виконуватися лише завдяки фізичним властивостям суб'єкта, об'єкта чи явища — утворює інституціональний факт. Такі факти існують у межах певних інститутів, колективно створених заради комфортного співіснування.

Яскравим прикладом таких фактів можна назвати гроші. Факт, що це — одна гривня, можна записати у вигляді конститутивного правила виду «*X* вважається *Y* в контексті *C*»: «Шматок паперу даного кольору, форми, розміру із зображенням знаків даного виду, нанесених у даний спосіб, вважається засобом обміну на матеріальні та нематеріальні блага номіналом одна гривня в межах території України». Шматок паперу, який громадяни України наділяють статусом засобу обміну, не може виконувати свою функцію лише за рахунок фізичних властивостей; це стає можливим тільки у випадку колективного визнання цієї статусної функції. Відбувається таке визнання у межах конкретного економічного інституту — інституту грошей; вигляд такого засобу обміну жорстко регламентується державою, права на його виготовлення та правила обігу суворо контролюються тощо. Отже, факт, що конкретний шматок паперу із зображеннями на ньому у певний спосіб знаками — це купюра номіналом одна гривня, є фактом лише доки так вважають суб'єкти, які наділили цей об'єкт статусною функцією; це доводить, що він є ментальним, інтенціональним, колективним та інституціональним.

Серль наводить декілька критеріїв класифікації інституціональних фактів [13, с. 124-125]: за предметом розгляду (економічні, політичні, релігійні); за сучасним статусом (щойно створені, такі, що продовжують існування та такі, що припинили існування); за логічними операціями. Найбільш важливим він вважає [13, с. 124] розподіл інституціональних фактів на лінгвістичні — такі, що стосуються лише висловлювань, та нелінгвістичні — такі, що стосуються певних матеріальних об'єктів, процесів, явищ.

Прикладом лінгвістичного інституціонального факту є, наприклад, будь-яка посада: «Людина, яка відповідає даним вимогам, обрана на дану посаду за даною процедурою та має документальне підтвердження заняття такої посади, вважається президентом на території України». За межами конститутивного правила — тобто поза увагою суб'єктів-громадян України, які включені у колективну інтенціональність і наділили цю людину такою статусною функцією — ця людина не буде президентом, тому що у її фізичній будові немає нічого такого, що давало б їй можливість займати дану посаду. Президент — це посада, це статусна функція, яку будь-хто може виконувати лише за умов наявності колективної інтенціональності та певного ступеня розвитку соціального інституту влади. А все вищеперераховане, як наголошує Серль, неможливе без мови, яка і дає можливість вибудовувати на основі фізичної та ментальної реальності спочатку соціальну, а потім інституціональну.

Інституціональні факти утворюють складні багаторівневі структури, пов'язані між собою та в межах однієї структури незчисленною кількістю зв'язків. Так, Серль зазначає, що інституціональні факти можуть бути ітерованими на основі інших фактів: «термін Y одного рівня може бути терміном X або терміном C наступного рівня або вищих рівнів» [13, с. 125]. Наприклад, деяке висловлювання X_1 вважається згодою Y_1 в контексті C_1 . Але за умов C_2 висловлювання $X_1 = X_2$ вважається укладенням шлюбу, що надає певні права та накладає певних обов'язків. Вважаючи укладення шлюбу X_2 контекстом Y_3 , можна стверджувати, що факт продажу одним з подружжя сумісно набутого майна без згоди іншої сторони вважається правопорушенням X_3 . Через таке правопорушення $X_3 = C_4$ може бути розпочате кримінальне провадження X_5 тощо.

Отже, описуючи свою систему фактів, Серль зображує чотири існуючі реальності: фізичну — реальність фізичних частинок та силових полів, ментальну — реальність, що існує у свідомості істот, соціальну — реальність суб'єктів, об'єднаних станом колективної інтенціональності,

та інституціональну — соціальну реальність, особливим чином організовану за допомогою конститутивних правил виду «*X* вважається *Y* в контексті *C*» для комфортного суспільного проживання. Вони пов'язані одна з одною, але факти, що функціонують у кожній із них, матимуть різне визначення, онтологію та функції.

Під час аналізу концепції фактів Серля та зіставлення її з концепціями фактів інших філософів аналітичного напрямку виявилось, що досліджувані представники аналітичного напрямку (зокрема Фреге, Вітгенштейн, Рассел, Бейліс, Армстронг, Малліган та Девідсон) переважно сприймають факт як дещо однорідне. Вони дають йому визначення, роблять висновки про його онтологічний стан та функції, виходячи з того, що всі факти, що мають місце в існуючій реальності, в більшості однакові за походженням, властивостями та особливостями функціонування.

Порівняно з концепціями факту даних представників аналітичної філософії концепція Дж. Серля здається нам більш чіткою, логічною та вмотивованою. По-перше, Серль акцентує увагу на онтологічному та епістемологічному значенні протиставлення статусу «суб'єктивний» та «об'єктивний» для фактів та висловлювань:

З епістемологічної точки зору «об'єктивний» та «суб'єктивний» — перш за все предикати висловлювань [...] в онтологічному сенсі «об'єктивний» та «суб'єктивний» — це предикати сутностей та типів сутностей, що описують способи існування [13, с. 8].

Так, наприклад, грубі фізичні факти — такі, що стосуються суто об'єктів та явищ навколишнього світу — онтологічно об'єктивні, тобто для їх існування немає необхідності у наявності наділених свідомістю істот (наприклад: дерево — горючий матеріал; до складу морської води входить сіль). Судження, що стосуються цих фактів, можуть бути як епістемологічно об'єктивними («Червоне море є найсолонішим у світі»), так і епістемологічно суб'єктивними («Червоне море є найкрасивішим у світі»).

Поряд з грубими фізичними фактами існують ментальні — тобто онтологічно суб'єктивні: для їх існування необхідно, щоб існувала бодай одна свідома істота. Судження, що стосуються цих фактів, також можуть бути як епістемологічно об'єктивними («У мене болить нога»), так і епістемологічно суб'єктивними («Моя нога болить менше, ніж нога Івана»).

Зазначимо, що така диференціація фактів має важливе значення для встановлення істинності суджень, що стосуються цих фактів. Вста-

новлення істинності епістемологічно об'єктивних суджень можливе через пошук відповідності судження факту, що існує незалежно від установок свідомої істоти. Але встановити істинність епістемологічно суб'єктивних суджень можливо, лише апелюючи до фактів, що існують у свідомості істоти.

Незважаючи на чіткість та логічність даної концепції, класифікація фактів Серля не враховує всі існуючі їх види. Він зазначає, що до цієї класифікації не входять, наприклад, математичні факти [13, с. 122]. Чим відрізняються математичні факти від будь-яких інших ментальних?

Порівнюючи ментальні, соціальні та інституціональні факти з математичними, можна дійти висновку, що останні є найбільш загальними та автономними — тобто такими, що не залежать від індивідуальних установок та особливостей сприйняття свідомої істоти. Більш того — якщо, наприклад, деяка математична теорема є сформульованою та доведеною, вона не зникає, навіть коли свідомі істоти припиняють думати про неї або втрачають знання про неї, що справедливо для ментальних фактів.

На нашу думку, в цьому відношенні концепція фактів Дж. Серля корелює з концепцією «третього світу» К. Поппера [11, с. 210-218]. Поппер також виділяє світ фізичних об'єктів і станів та світ станів свідомості; але поряд з ними існує «третій світ» — світ об'єктивного знання, наукових теорій та ідей. Він створений людьми, але є достатньо автономним та здійснює на них серйозний вплив як на істот, що мешкають у другому та у першому світі.

Користуючись термінологією Серля, можна схарактеризувати складники «третього світу» таким чином: безперечно, всі наукові теорії та ідеї створюються (точніше — формулюються, адже Поппер уявляє «третій світ» як деяку сукупність «потенційних можливостей», теоретичних систем, проблем, проблемних ситуацій, критичних розмірковувань, які перебувають в постійній взаємодії; деякі з них істинні, деякі — хибні, деякі сформульовані, а деякі — ні і ніколи не будуть) свідомими істотами, тобто є онтологічно суб'єктивними. Але після створення теорії або ідеї, що мають позитивну чи негативну наукову цінність, об'єктивізуються, набувають деякої автономності та включаються до єдиної системи об'єктивного знання — тобто стають онтологічно об'єктивними.

Крім того, введення конститутивного правила «*X* вважається *Y* в контексті *Z*» як опису будь-якого інституціонального факту досить аргументовано пояснює, як саме можливе виникнення інституціональ-

них фактів, коли об'єкт, суб'єкт чи явище сприймаються як дещо, чим вони не могли б сприйматися лише за рахунок їх фізичних властивостей. До того ж, розмежовуючи фізичні та ментальні факти, виділяючи інтенціональні, соціальні, інституціональні факти та доводячи їх онтологічну неодномірність, Серль вибудовує інші виміри існування фактів, інші реальності — ментальну та соціальну. Так, і грубі фізичні, і ментальні факти пов'язані між собою, оскільки наш всесвіт — в першу чергу взаємодія частинок та силових полів; але дане розмежування дає можливість зрозуміти механізм їх взаємодії та спосіб виникнення більш складних утворень, існування та функціонування яких неможливо пояснити за допомогою фізичних формул та записів хімічних реакцій.

Серль аргументовано відводить мові центральне місце у своїй концепції. Мова — фундаментальний соціальний інститут, без якого не існувало б інших соціальних інститутів і без якого неможливим було б їх збереження та відтворення. Лише завдяки мовним засобам можливе приписування функції, а також включення до колективної інтенціональності інших свідомих істот. Більш того, існування лінгвістичних інституціональних фактів — обіцянок, жартів, таємниць тощо неможливе без мови взагалі, адже єдине фізичне явище, що стоїть за ними — коливання повітря, або, у випадку письмового занотування, певні знаки на паперовому або електронному носії, зрозуміти які без мови також неможливо. Роль мови у виникненні, функціонуванні та відтворенні соціальних інститутів буде розглянута у наступних дослідженнях.

Таким чином, залучення концепції трьох світів Карла Поппера є, на наш погляд, доволі продуктивним для подальшого розвитку теорії інституціональних фактів Джона Серля і визначення їх онтологічного статусу як таких, що належать саме до третього світу об'єктивного змісту функціонування ідеальної реальності.

Бібліографія

- [1] *Витгенштейн Л.* Логико-философский трактат. — Москва: Канон +, РООИ «Реабилитация», 2008.
- [2] *Рамсей Ф.П.* Философские работы. — Томск: Изд-во Том. ун-та, 2003.

- [3] *Рассел Б.* Философия логического атомизма. — Томск : Водолей. — 1999.
- [4] *Фреге Г.* Мысль: логическое исследование // Логико-философские труды. — Новосибирск : Сиб. унив. изд-во, 2008.
- [5] *Шпилюва А.С.* Категорія факту в аналітичній філософії ХХ-початку ХХІ ст.// Актуальні проблеми духовності: зб. наукових праць / Ред.: Я.В.Шрамко. — Вип. 16. — Кривий Ріг : КДПУ, 2015. — С. 248-256.
- [6] *Armstrong D.M.* A World of States of Affairs // Philosophical Perspectives. — 1993. — Vol. 7: Issue Language and Logic. — P. 429-440.
- [7] *Baylis C.* Facts, Propositions, Exemplification and Truth // Mind. — 1948. — 57 (228). — P. 459-479.
- [8] *Davidson D.* True to the Facts // Journal of Philosophy. — 1969. — Vol. 66. — № 21. — P. 748-764.
- [9] *Locke J.* An Essay Concerning Human Understanding. — London : Printed for A. Bettesworth and 4 others, 1819. — Vol. I.
- [10] *Mulligan K.* Facts, Formal Objects and Ontology // Modes of Existence. Papers in Ontology and Philosophical Logic, Andrea Bottani & Richard Davies (eds.). — Frankfurt : Ontos Verlag. — 2006. — P. 31-46.
- [11] *Popper K.* Unended Quest: Un Intellectual Autobiography. — London; New-York : Taylor and Francis e-Library, 2005.
- [12] *Searle J.R.* Making the Social World. — Oxford : Oxford University Press, 2010.
- [13] *Searle J.R.* The Construction of Social Reality. — London : Penguin Books, 1995.
- [14] *Searle J.R.* What is an institution? // Journal of Institutional Economics. — 2005. — Vol. 1. — P. 1-22.

Надійшла до редакції 18 вересня 2017 р.

Анотація

Бойко А.С. Концепція факту Дж. Серля

У статті описано концепцію фактів Дж.Р. Серля. Детально розглянуто поняття інституціонального факту, що є засадничим для концепції соціальних інститутів. Запропоновано поєднати теорію фактів Дж. Серля з концепцією третього світу К. Поппера.

Ключові слова: факт, концепція факту, інтенціональність, інституціональний факт, соціальний інститут, концепція «третього світу».

Abstract

Boiko A.S. J. Searle's conception of facts

The paper considers the conception of facts of J.R. Searle. The notion of an institutional fact is analyzed in detail, what is of a foundational importance for a conception of social institutions. The author proposes to combine J. Searle's theory of facts with a conception of the Third World developed by K. Popper.

Keywords: fact, concept of fact, intentionality, institutional fact, social institute, «The Third World» concept.

References

- (1) Wittgenstein L. Tractatus Logico-Philosophicus [In russian]. — Moskva : Kanon +, ROOY «Reabylytatsyya», 2008.
- (2) Ramsey P.P. Philosophical works [In russian]. — Tomsk : Yzd-vo Tom. Un-ta, 2003.
- (3) Russell B. The philosophy of logical atomism [In russian]. — Tomsk : Vodoley. — 1999.
- (4) Frege G. Thought: Logical Study // Lohyko-fylosofskyye trudy [In russian]. — Novosybyrsk : Syb. unyv. Yzd-vo, 2008.
- (5) Shpileva A.S. The category of fact in the analytical philosophy of the twentieth-beginning of the twenty-first century [In ukrainian] // Actual Problems of Mind: zb. naukovykh prats' / Red.: Ya.V. Shramko. — Vyp. 16. — Kryvyy Rih : KDPU, 2015. — S. 248-256.

- (6) Armstrong D.M. A World of States of Affairs // Philosophical Perspectives. — 1993. — Vol. 7: Issue Language and Logic. — P. 429-440.
- (7) Baylis C. Facts, Propositions, Exemplification and Truth // Mind. — 1948. — 57 (228). — P. 459-479.
- (8) Davidson D. True to the Facts // Journal of Philosophy. — 1969. — Vol. 66. — No 21. — P. 748-764.
- (9) Locke J. An Essay Concerning Human Understanding. — London : Printed for A. Bettesworth and 4 others, 1819. — Vol. I.
- (10) Mulligan K. Facts, Formal Objects and Ontology // Modes of Existence. Papers in Ontology and Philosophical Logic, Andrea Bottani & Richard Davies (eds.). — Frankfurt : Ontos Verlag. — 2006. — P. 31- 46.
- (11) Popper K. Unended Quest: Un Intellectual Autobiography. — London; New-York : Taylor and Francis e-Library, 2005.
- (12) Searle J.R. Making the Social World. — Oxford : Oxford University Press, 2010.
- (13) Searle J.R. The Construction of Social Reality. — London : Penguin Books, 1995.
- (14) Searle J.R. What is an institution? // Journal of Institutional Economics. — 2005. — Vol. 1. — P. 1-22.